

Albertas ROSINAS

Vilniaus universitetas

INESYVO IR ADESYVO FORMŲ KILMĖS IR RAIDOS KLAUSIMU

Kaip žinoma, be inesyvo, lietuvių kalbos tarmėse ir senuosiuose rašto paminkluose aptinkami dar trys vietininkai: adesyvas, iliatyvas ir aliatyvas¹. Iliatyvo ir aliatyvo formų liekanų yra ir latvių kalbos tarmėse, ir senuosiuose raštuose (žr. E n d z e l i n s 1951, 460–461, 678). Daugiskaitos lokatyvo liekana galima laikyti ir prūsiško fragmento *Towe Nūfze kãß effe and angonfv̅n* PKP II 62 formą *and angonfv̅n* (žr. Girdenis, Žuļys 1972, 199; Mažiulis 1970, 224). Tai rodo, kad postpozicinius lokatyvus greičiausiai bus turėjusios visos baltų kalbos. Apie postpozicinių lokatyvų susiformavimą ir raidą jau nemaža rašyta (žr. L a i g o n a i t ė 1957, 21–39; Z i n k e v i č i u s 1968, 71–76; 1980, 253–265; 1982, 21–38; K a z l a u s k a s 1968, 150–165). Daugelis aiškinimų yra priimtini, nekelia abejonių. Tai visų pirma iliatyvo ir aliatyvo formavimosi ir raidos aiškinimai. Tačiau dėl inesyvo ir adesyvo kilmės ir jų raidos tradicinių aiškinimų kyla nemaža abejonių.

Postpozicinių vietininkų, ypač adesyvo ir aliatyvo, formų vartosenos senuosiuose raštuose ir tarmėse neįmanoma paaiškinti neištyrus sintaksinių konstrukcijų su prielinksniu *prie(g)*, nes tarp šių konstrukcijų ir postpozicinių vietininkų (adesyvo ir aliatyvo) formų pastebima griežta koreliacija ir simetrija, plg.: *Siunte gi prieg Heroda* Mž 442₈₋₉ ir (...) *ifchties sawas rãnkas Diewopi* Mž 292₁₂; (...) *prieg tai dũn a i yrã kũnas mãnas* DP 265₄₈ ir *Didefnis (tikėjimas) búwo taip' ligõnip žmonã ip* DP 369₁₄ ir kt.

Vienas iš sudėtingiausių istorinės morfologijos klausimų yra adesyvo darybos problema. Tiriant ją tradiciniu atomistiniu metodu iš tikrųjų galima teigti, kad „Lengviausia yra atsekti daiktavardžio adesyvo darybą“, kad „Šio linksnio analizė kaip tik ir rodo, kad jis yra susidaręs, postpozicijai *-p(i)* arba *-k* prisišliejus prie kitų vietininkų“ (L a i g o n a i t ė 1957, 24). Nuomonės, kad vienaskaitos adesyvas susiformavo iš nepostpozicinio lokatyvo ir postpozicijos *-pi*, o daugiskaitos adesyvas – iš daugiskaitos inesyvo ir postpozicijos *-pi*, laikosi ir kiti autoriai (žr. S t a n g 1966, 182; K a z l a u s k a s 1968, 165; Z i n k e v i č i u s 1980, 259, 260). Iš pirmo žvilgsnio toks aiškinimas, nors ir asimetriškas, atrodo, nekelia abejonių: vienaskaitos adesyvas susidarė anksčiau, dar iš senojo lokatyvo, o daugiskaitos adesyvas vėliau – iš naujojo inesyvo su *-en*. Tačiau šios nuomonės gynėjai nepaaiškino nei daugiskaitos

¹ Dėl jų semantinės struktūros žr. Rosinas 1995, 54.

inesyvo radimosi iš daugiskaitos akuzatyvo + *en vidinių motyvų, nei daugiskaitos adesyvų su *-sump*, vartojamų Mažvydo, Vilento, Daukšos ir kitų tekstuose, kilmės ir jos chronologijos. Tai viena. O antra, adesyvo kilmė ir raida neatsiejama nuo adesyvinių ir aliatyvinių sintaksinių konstrukcijų bei inesyvo formavimosi, tiksliau, nuo visos lokatyvo raiškos priemonių sistemos.

Daukšos ir kitų autorių senųjų tekstų duomenys leidžia daryti prielaidą, kad senovėje adesyvinė reikšmė turėjo du raiškos būdus. Pirma, sintaksinę konstrukciją BV (būsenos veiksmožodis) + *prei + datyvas (su prepoziciškai vartojamu prielinksniu *prei), plg.: (...) *karo prieg mañ* DP 298₄; *O regedami tie kurié prieg ia ñ búwo kas turéio būt / táre iañ*² DP 154₁₇₋₁₈. Kad su *prieg* čia vartojamas datyvas, patvirtina ir kiti pavyzdžiai: (...) *atéis mûsump / prieg mirti / ir paklambes* DP 554₂₃₋₂₄; (...) *vžgimimas io (...) prieg attoriui' (...) yrá apsakitas* DP 461₃₈₋₃₉; (...) *wiffadós prieg Wießpati sawám butumbim* DP 484₁; (...) *prieg dúnai yra kûnas W. Christaus* DP 415₃₄₋₃₅; (...) *stóio prieg anám Angetui* DP 41₂₂ ir kt., plg. pr. *fındats preitickray Deiuas* „Sitzend zur rechten Gottes“ PKP II 77 (Endzelīns 1948, 247). Antra, sintaksinę konstrukciją (pozicinį variantą) BV + datyvas + *prei, iš kurios suaugus abiem dėmenims išriedėjo adesyvas kaip sintaksinės konstrukcijos *prei + datyvas koreliatas. Tokią pat koreliaciją rodo ir aliatyvinės reikšmės raiškos būdai, plg.: SV (slinkties veikamžodis) + *prei + genityvas ir SV + genityvas + *prei, plg.: *Greičiaus bėk prie mirštančio, ne kaip prie ugnies* LKŽ X 616 ir *Greičiaus bėk mirštančio p(i), ne kaip ugnies p(i)*. Kaip rodo kitos simetriškos prielinksninės konstrukcijos, dėmenų sukeitimas vietomis nedaro įtakos dėmenų morfologijai – išlieka ta pati prielinksnio (resp. polinksnio) valdoma linksnio forma ir po prielinksnio, ir po polinksnio, plg.: *dėl to* ir *todėl*, *drin to* ir *todrin* ir kt. Taigi ir vienaskaitos adesyvo formoje, pvz.: *Wießpatip*, turėtų būti datyvas, kaip ir sintaksinėje konstrukcijoje *buwo prieg Wießpati*. Iš tikrųjų lyginant vienaskaitos adesyvo ir datyvo formas aiškiai matyti, kad adesyvo pagrindu eina datyvo forma, plg.: *ieip* DP 19₄₇ ir *prieg ie y* DP 20₅; *taip žmonaip* DP 369₁₄ ir *prieg dúnai* DP 415₃₄; *skomiaip manaip* DP 499₅₁ ir *prieg skômie* DP 352₂₉; naud. *vgni* DP 130₂₇ (daugiau pavyzdžių žr. Kazlauskas 1961, 96) ir ades. *vgnip* DP 158₆; naud. *Wießpatie* DP 18₈, *Wießpati* DP 18_{27, 38} ir ades. *Wießpatiep* DK 274₁₅, *Wießpatip* DK 238₂; *manip* DP 603₁₁ ir *prieg mañ* DP 298₄; *iamip* DP 561₂₇ ir *prieg iañ* DP 154₁₇ ir kt.

Su datyvo forma nesutampa *u* kamieno adesyvo pamatinė forma, plg.: *sunup* DK 192₁₁ (pavyzdžius žr. Kazlauskas 1968, 157–158) ir *fûnui* DK 120₈. Tačiau tai nereiškia, kad adesyvo radimosi laikais *u* kamieno vienaskaitos datyvas neturėjo fleksijos *-u*; priešingai, postpozicija *prei → *p(i)*, kaip enklitikas, randantis adesyvams galėjo priaugti prie senosios *u* kamieno datyvo formos su *-u*. Kaip enklitikai padeda išlikti archaizmams, rodo Daukšos (ir kitų autorių) tekstų duomenys, plg.:

² Čia virš formų *mañ* ir *iañ* panašus į cirkumfleksą ženklelis žymi naudininko galūnės redukciją.

dat. *Jamug* DP 433₃₀, *Tamug* DP 331₁₈, 398₃₉, *kámug* DP 200₁₉, 285₉, *kurê mug* DP 601₂₅ ir *iamui* DP 504₅₀; *wisiegu* DP 389₂₁ ir *wifsi* DP 389₂₁ ir kt.³ Adesyvo *sūnup* struktūra (*sūnu-p*) tik sustiprina prielaidą, kad adesyvo formavimosi laikais *u* kamieno vienaskaitos datyvas turėjo fleksiją *-u*, o ne *-ui* ir kad postpozicija **prei* priaugo prie datyvo su *-u*.

Sudėtingesnė yra *o* kamieno daiktavardžių adesyvo kilmės problema. Tariant, kad vienaskaitos *o* kamieno adesyvas yra susiformavęs iš datyvo ir postpozicijos **prei*, reiktų laukti ne (*diev*)-*ie-p(i)* ar (*diev*)-*i-p(i)*, o **(diev)-uo-p(i)* ar **(diev)-u-p(i)* tipo formų. Tačiau visuose senuosiuose tekstuose turimos tik (*diev*)-*ie-p(i)* arba rečiau vartojamos (*diev*)-*i-p(i)* tipo adesyvo formos, plg.: (...) *radai małône patimp' Dieviép* DP 600₂₃; (...) *ir žodis buwo Diewiep* DP 42₃₇ (žr. dar Kazlauskas 1968, 160) ir *Tu Diewip laimingas* SG I 118₈; *Tikėjime dievipi ramdikis* LKŽ II 516. Adesyvinės sintaksinės konstrukcijos senuosiuose raštuose yra dvejopos: 1) *prieg* + datyvas su *-ui* ir *-u*, pvz.: (...) *stoios prieg anám Angėłui* DP 41₂₂; (...) *prieg karunawoim uerβkiečieys* PS II 244₁₄; 2) *prieg* + datyvas su *-i* resp. *-ie*, pvz.: *Ko nekencze prieg d w a r i łapuz žmogús* DP 437₁₄; (...) *kaip turi weiktis prieg d w a r i io* DP 434₁₆, plg.: *prieg Sakramenty* PS II 65₁; *prieg stáli* PS II 189₁, *prieg Poni stowekim* PK 139₂₀; *prieg sawam wiernam Sioni* PK 76₉ ir *prieg krikβtie* AK 7₁₈ ir kt. Formos su *-i* ir su *-ie* (kurios senuosiuose raštuose labai retos) yra tapačios su *i* ir priebalsinio kamieno vienaskaitos datyvo formomis. Tai patvirtina ne tik konstrukcija su prielinksniu *prieg*, bet ir su *ik(i)* bei *po*, pvz.: (...) *kurie ik tam' mēti bus numirē* DK 146₁₂₋₁₃; (...) *iog wiėnas Bažnīczioie kúnigas (...)* *ik' mēti ir ik' mēti sudzia wietoi' Chrištaus tur būt* DP 205₂₇₋₂₉; (...) *ik' tam' mēti búwo piktú (...)* *tarnú* DP 392₂₁₋₂₂; (...) *ir ner ik' gáli pafaulo* DP 545₁₁; (...) *dirbtumbimę / niat' ik' wakari* DP 500₁₁ (daugiau pavyzdžių žr. Kazlauskas 1961, 96–97); (...) *po kâkli ištâte* DP 108₂₁; (...) *del' pagėrbimo po kâkli nēmini* DP 293₄₃ (daugiau pavyzdžių žr. Mažiulis 1970, 133–134).

Manoma, kad konstrukciją (*praep.* + *vakar*)-*ie* sudaro prielinksnis ir „lokatyvinio“ vienaskaitos datyvo forma-fleksija (*vakar*)-*ie*; jos *-ie* < **-ei* yra ne *i* ar priebalsinio kamieno, o *o/e* kamieno fleksija (Mažiulis 1970, 135). Gretiminė konstrukcija (*praep.* + *met*)-*i* taip pat suvokiama kaip *praep.* + datyvas (žr. Mažiulis 1970, 135). Tyrinėtojai mano, kad formos (*praep.* + *met*)-*i* *-i* yra iš indoeuropiečių prokalbės paveldėto priebalsinio linksniavimo datyvo galūnė (Nieminėn 1922, 147). Pranas Skardžius įsitikinęs, kad konstrukcijos (*praep.* + *dvār*)-*i* formos *dvāri* (*mēti, gāli*) ir kitos „nėra senoviniai *a*-kamieno naudininkai: čia galūnė *-i* (šiandieninėse tarmėse ir *-ie*, pav., *lig pačiam vākarie*) yra paimta iš *i*- (arba priebalsinio) kamieno“ (Skardžius 1999, 77). Tokios nuomonės laikosi ir kiti tyrėjai (Kazlauskas 1957, 8; Ulvydas 1957, 158; Stang 1966, 207). Tačiau visi minėti autoriai nepaaiškina vidinių motyvų, kaip *i* ir priebalsinio kamieno *-ie* < **-ei* ir *i*

³ Daugiau pavyzdžių ir datyvo su *-u* archajiškumo pagrindimą žr. Mažiulis 1970, 108–116.

pateko į *o* kamieną. Mažiulis *o* kamieno *-ie* < **-ei* laiko dėsninga *o/e* kamieno fleksi-
ja, fonetiškai sutapusia su *i* ir priebalsinio kamieno *-ie* < **-ei*; kadangi *i* ir priebalsi-
nio kamieno datyvas, be **-ei* > *-ie*, turėjo dar iš senovės paveldėtą fleksiją *-i*, tai nebe-
sunku paaiškinti ir gretiminės *-i* atsiradimą *o/e* kamieno paradigmoje (žr. Mažiulis 1970, 145). Tačiau *o* kamieno vienaskaitos datyvas su **-ei* > *-ie* greičiausiai nėra
iš indoeuropiečių prokalbės paveldėta forma; savo kilme ji yra senoji *o/e* kamieno
vienaskaitos lokatyvo forma, plg. lie. *namiē*. Tam tikru raidos laikotarpiu (dar iki
postpozicinių lokatyvų formavimosi) *o* kamieno lokatyvas su **-ei* buvo pradėtas vartoti
ir datyvo reikšme tik prielinksninėse adesyvinėse ir kitos reikšmės konstrukcijose (su
prielinksniais *prei, **ik(e)i*, *pā) pagal *i* resp. priebalsinio kamieno modelį, t. y. dat.
*(*pirt*)-*ei* : lok. *(*pirt*)-*ei* = lok. *(*nam*)-*ei* : dat. *x*, kur *x* = *(*nam*)-*ei*. Taigi dar iki
adesyvo, kaip linksnio, atsiradimo (t. y. polinksnio *prei suaugimo su linksnio for-
ma) turėjo egzistuoti tokios adesyvinės sintaksinės konstrukcijos su *o* resp. *i* ir prie-
balsinio kamieno datyvais: 1) *prei + dat. *(*deiv*)-*ei* resp. *(*deiv*)-*i*; *prei + dat. *(*veiš-
pat*)-*ei*, plg. *Wießpatie*, resp. *(*veišpat*)-*i*, plg. *prieg Wießpati* ir *prieg krikßtie*, *prieg stali*,
ir 2) dat. *(*deiv*)-*ei* + *prei, plg. ades. *Diewiep*, ir dat. *(*deiv*)-*i* + *prei, plg. ades. *Die-
wip*, resp. *(*veišpat*)-*i* + *prei, plg. *Wießpatip*.

Tokie pasakymai, kaip *Žemė prie smėli*, *prie moli* (Apsas), plg.: *iki dugneli*,
prikelāli (Kazlauskas 1968, 140) ir kt., rodo, kad galūnę *-i* turėjo ir *i*o kamie-
no datyvas. Todėl suprantama, kad Daukšos ir kitų autorių tekstuose yra *i*o kamieno
adesyvų su *-ip*, plg.: *pašaulip ir wėliniep* DP 105₅₀, *bernelip* DP 32₁₇ ir kt., kurie
sutampa su *i* ir priebalsinio kamieno adesyvais.

Taigi neabejojant galima teigti, kad daiktavardžių vienaskaitos adesyvas susiformavo iš vienaskaitos *d a t y v o* ir polinksnio *prei.⁴

Pagal simetriškumo principą (plg. vienaskaitos ir daugiskaitos aliatyvo ir iliatyvo
susidarymą) ir sprendžiant iš Daukšos ir kitų autorių tekstų adesyvinės konstrukcijos
BV + *prieg* + datyvas, pvz.: (...) *prieg trimus iaunikaicziamus ing pėcziu
imeftiemus búwo Angetas* DP 523₆; *Hėtmonas ir wádas mūfu* (...) *ir wifsad yra
prieg m ū m u s* DP 107₂₉₋₃₀ ir kt., reikėtų laukti daugiskaitos adesyvo **tiemusp(i) tri-
musp(i) jaunikaicziamusp(i)* resp. **tomusp(i) trimusp(i) mergomusp(i)* ir **mumusp(i)*
ir t. t. Tačiau senuosiuose raštuose vartojamos visiškai su datyvo struktūra nesusijusios tokios daugiskaitos adesyvo formos: 1) su *-su(m)p* (Mažvydas, Vilentas); 2) su *-samp* (Bretkūnas, Vaišnoras, Kleinas, Bitneris ir kt.); 3) su *-semp* (Daukša); 4) daugiskaitinių asmeninių participinių įvardžių su *-sup(i)*, *-sump* (Mažvydas, Vilentas, Bretkūnas) ir su *-sip*, *-simp* (Bretkūnas, Vaišnoras, Daukša, Kleinas, Bitneris) (žr. Rosi-

⁴ Kad vienaskaitos adesyvo pagrindu eina datyvo forma, dar XVII a. labai taikliai pastebėjo ir glaustai paaiškino Danielius Kleinas, plg.: A Dativo *bažnićiei* f(ormant) *bažnićieip* / apud templum „Iš naudininko *bažnićiei* padaromas *bažnićieip*“ (Klein 1653, 29). Kai kam ši pagrįsta Kleino mintis kelia nuostabą (žr. Zinkevičius 1980, 263).

nas 1995, 64, 66–69). Daugiskaitos adesyvo formų struktūra maža kuo tesiskiria nuo daugiskaitos inesyvo struktūros. Todėl kai kurie lingvistai, remdamiesi daugiskaitos inesyvo formomis su *-sę > -se*, plg.: *dáugfikimes darbŭse gerŭsę* DP 21₁₂, ir daugiskaitos adesyvo formomis su *-sęmp*, plg.: (...) *kurios tŭsęmp Ewangelik(ŭ)sęmp teip ne gēdzios* DP 277₉, padarė išvadą, kad daugiskaitos adesyvas yra pasidarytas iš daugiskaitos inesyvo + *pi(e)* (žr. Zinkevičius 1980, 260; 1982, 32). Aiškiausiai ši nuomonė išsakyta Zinkevičiaus: „Daugiskaitos adesyvo formos atsirado postpozicijai *-pi* priaugus prie daugiskaitos inesyvo, o ne senovinio lokatyvo formų: jos padarytos iš postpozicinio, o ne pirminio linksnio“ (Zinkevičius 1980, 260). Toks daugiskaitos adesyvo su *-sęmp* kilmės aiškinimas implikuoja prielaidą, kad daugiskaitos inesyvas su *-sę > -se* lietuvių kalboje turėjo susiformuoti dar prieš Leskieno dėsni. Be to, tokia prielaida visai nepaaiškina daugiskaitos inesyvo su **-sen* radimosi vidinių motyvų. Taip pat lieka neaišku, kodėl baltų kalbose inesyvo ir adesyvo posistemii būdingas asimetriškumas. Kartu neatsakoma į klausimą, kodėl baltų kalboms, turinčioms iš indoeuropiečių prokalbės paveldėtą daugiskaitos lokatyvą su *-su*, reikėjo darytis postpozicinį daugiskaitos inesyvą. Į šiuos pagrįstus klausimus tradicinės nuomonės atstovai, deja, neatsako. Priėmus klaidingą prielaidą⁵, kad baltų kalbose daugiskaitos inesyvas susidarė iš daugiskaitos galininko + **en* (plg. Endzelin 1922, 300; 1948, 118; Otrębski 1956, 16; Zinkevičius 1980, 212; Kazlauskas 1968, 163), o daugiskaitos adesyvas – iš naujojo inesyvo su **-sen* + *pi*, toliau nekorektiškai aiškinama daugiskaitos adesyvų su *-sump* bei *-sämp* raida. Pavyzdžiui, 1980 m. apie šio tipo formas rašoma taip: „Tai perdirbiniai, atsiradę dėl skirtingų inesyvo formų įtakos, plg. *miškuosa, miškuosu*“ (Zinkevičius 1980, 260). Po poros metų adesyvų su *-sump* kilmė aiškinama jau daug korektiškiau: jie nebelaikomi perdirbiniais iš adesyvo su *-sempi*, bet esą „istoriškai senesni daugiskaitos adesyvo variantai, padaryti iš senovinio lokatyvo“ (Zinkevičius 1982, 30).

Senieji raštai rodo, kad: 1) ten, kur turimas vardažodžių ir gimininių įvardžių adesyvas su *-sump*, paprastai vartojamas ir inesyvas su *-su*, plg.: ades. *abijufump* Mž 325₁, *aniufump* VlnE 27₈, *wifufump* VlnE 107₁₄ ir kt. ir ines. *Wiffosu daiktosu* Mž 8₂₁, *Edzofu* Mž 181₅, *schwentesu* Mž 259₄, *dangufu* Mž 225₁₅, *debefesu* Mž 293₂ ir kt. (žr. Urbas 1998; Palionis 1967, 122). Inesyvą su *-su*, be Mažvydo, vartojo Vilentas⁶, Bretkūnas, Vaišnoras ir kiti (žr. Palionis 1967, 122; plg. Zinkevičius 1982, 25); 2) ten, kur turimas vardažodžių ir gimininių įvardžių adesyvas su *-sämp* ar *-semp*, paprastai vartojamas ir inesyvas su *-sa* ar *-se* (Daukša, Vaišnoras, Morkūnas ir kt., žr. Palionis 1967, 122–123).

⁵ Dar klaidingesnių prielaidų apie daugiskaitos lokatyvo kilmę yra indoeuropeistų darbuose. Pavyzdžiui, O. S. Širokovas viename savo darbų kalba apie enklitinę dalelytę *-se* (*vilkuosè*) ir lygina ją su Homero tekstuose aptinkamos lokatyvo formos $\sigma\iota$, plg. $\varphi\lambda\omicron\sigma\iota$ (žr. Širokov 1988, 63).

⁶ Pavyzdžiui, Vilento „Enchiridione“ iš 23 daugiskaitos inesyvų 17 yra su *-su* ir tik 6 su *-sa*.

Kadangi inesyvas su *-su* vartojamas iš esmės ne tik vakarų aukštaičių ir žemaičių raštuose, bet ir rytų aukštaičių (vilniškių ir pakraštinių uteniškių) šnektose (žr. Zinkevičius 1966, 237; Kazlauskas 1968, 161), neabejotina, kad jis yra seniausia lokatyvo forma, paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės (plg. Odris 1988, 49; Erhart 1993, 27, 61; Beekes 1995, 182, 184, 191); ji turi atitinkmenų kitose sateminėse indoeuropiečių kalbose, plg.: s. sl. *vlzčěchъ, rosachъ*, skr. *vŕkeṣu, rasāsu* ir kt. (žr. Beekes 1995, 182, 191; plg. Endzelīns 1948, 118; Stang 1966, 186–187; Kazlauskas 1968, 161). Lokatyvas resp. genityvas, datyvas ir instrumentalis, kaip „antriniai“ linksniai, greičiausiai yra susiformavę vėlyvuojū indoeuropiečių prokalbės laikotarpiu (galbūt net atskiruose indoeuropiečių prokalbės dialektuose) (plg. Šildz 1988, 233 ir literatūrą).

Kad inesyvą su *-su* turėjo ir vidurio aukštaičiai, patvirtina Daukšos tekstų adesyvo formos su *-sump*, pvz.: *zmonefiāmp wiſsókiofump DP 45_{19–20}* ir (...) *iog žmonefump daugiafn pawáizdai / neg žôdzėi gal DP 29₃₄* ir kt.

Remiantis 16 a. vidurio (t. y. pirmosios ir kitų knygų) ir pabaigos (Daukšos) tekstų kalbos duomenimis galima teigti, kad: 1. Formuojantis postpoziciniams lokatyvams, daugiskaitos lokatyvas su *-su* buvo paradigmintis⁷ ir nebuvo pakeistas jokiau naujadaru; iš jo buvo pasidarytas daugiskaitos adesyvas su *-sup*. 2. Iš indoeuropiečių prokalbės paveldėtam daugiskaitos lokatyvui su *-su* buvo būdingas semantinis vaidmuo [VIETA] (ang. [LOCATION], plg. Luraghi 1991, 59) ir jis priklausė distribuciniams (plg. Comrie 1991, 46–47) linksniams, pavyzdžiui, kaip ir daugiskaitos datyvas su **mōs*, turintis tokius pagrindinius semantinius vaidmenis: [FINITYVAS], [POSESORIUS], [BENEFICIENTAS] ir kt. 3. *o* kamieno daugiskaitos lokatyvo baigmuo *-uosu* kildintinas iš ide. **oisu* (Beekes 1995, 191; plg. Szemerényi 1985, 517–518; Odris 1988, 59), baltų **aisu* (ar **eisu*), plg. *keturiesu* (žr. Stang 1966, 186); susiformavus iliatyvui daugiskaitos lokatyvo **aisu* **ai-* buvo pakeistas **ō-* iš daugiskaitos iliatyvo pagal santykį dgs. ilt. **āsnā*: dgs. lok. **āsu* = dgs. ilt. **ōsnā*: dgs. lok. *x*, kur *x* = **ōsu*⁸ (plg. Stang 1966, 186). 4. daugiskaitos inesyvo formos su *-sa* yra atsiradusios iš formų su *-su* keičiant morfo *-su -u į -a* pagal daugiskaitos iliatyvo modelį⁹ (žr. Stang 1966, 187). 5. Lietuvių kalbos daugiskaitos inesyvas su *-se*

⁷ Kitokią nuomonę yra pareiškęs V. Mažiulis (1970, 219–221).

⁸ Lokatyvo kilmei iš **ōsu* neprieštarauja ir šiaurės žemaičių lokatyvo galūnė *-ūse*, kurios *-ū-* niekad nekirčiuotoje pozicijoje yra kilęs iš baltų **ō-*; „vidurio“ žemaičių *-ūnse* greičiausiai turi „tokį pat hiper-normalų“ *-n-*, kaip *gīnsla, trīns* ir kt. (žr. Girdenis, Žulys 1972, 200).

⁹ Kai kas teigia, kad formos su *-sa* esančios „formų su *-se* perdirbinys, vietoj *e* turintis *a* dėl iliatyvo įtakos“ (Zinkevičius 1980, 197). Sunku patikėti, kad Mažvydo, Vilento ir Bretkūno raštų daugiskaitos inesyvo formos su *-sa* (greta dažnesnių su *-su*) būtų formų su *-se* (kurių minėtų autorių tekstuose iš viso nėra) perdirbiniai. Dėl to, matyt, Zinkevičius vėliau nuomonę pakeitė: 1982 m. jis jau teigia, kad formas su *-sa* „tenka laikyti lokatyvo su *-su* perdirbiniu iliatyvo formų pavyzdžiu“ (žr. Zinkevičius 1982, 26).

nėra susiformavęs iš daugiskaitos galininko + **en*, o daugiskaitos adesyvas nėra pasidarytas iš naujojo inesyvo su **-sen*. 6. Daugiskaitos inesyvas su *-se* (<**-sen*) yra atsiradęs iš senojio lokatyvo su *-su* keičiant jo *-u* į **-en* (ar *-ę*) pagal vienaskaitos inesyvo modelį. 7. Daugiskaitos adesyvas su *-sump* yra atsiradęs iš adesyvo su **-supi* (<**-sup(r)ē*) įterpiant *-m-* iš rodomojo įvardžio *tas*, kuris iš seno buvo vartojamas artroido funkcija, vienaskaitos adesyvo *tamp(i)* resp. *tamimp(i)* (žr. Rosinas 1995, 64), arba *-m-* yra gavęs iš adesyvo reikšme vartojamų aliatyvo formų, plg.: (...) *biłoio Jefus mokitiniump sawump DP 65; mufump biło DP 3349–50*; tas pats pasakytina ir apie aliatyvo formas su *-samp*. 8. Daugiskaitos adesyvas su *-semp* yra atsiradęs iš adesyvo su *-su(m)p* ar *-sa(m)p* keičiant jo galūnės morfą į *-semp* (<**-senpi*) pagal naują daugiskaitos inesyvo modelį su **-sen* > **-sę*. Tas keitimas lietuvių tarmėse, kaip rodo senųjų raštų duomenys, vyko ne vienu metu visame lietuvių kalbos plote (žr. Rosinas 1995, 61). Kalbamojo keitimo vidinis motyvas – atsiradęs prieštaravimas susiformavusioje lokatyvų sistemoje tarp vienaskaitos ir daugiskaitos galūnių morfų (Rosinas 1995, 61).

Kalbant apie daugiskaitos adesyvo su *-su(m)p* radimosi sąlygas ir vidinius motyvus pasirenkant ne datyvą (kaip vienaskaitos atveju), o senąją lokatyvą su *-su*, būtina pasakyti, kad: 1) negalima išleisti iš akių viso postpozicinių vietininkų (ypač inesyvo ir adesyvo) posistemio susidarymo sąlygų ir vidinių motyvų; 2) postpozicinių lokatyvų formavimosi laikais vietos vidaus (vienaskaitos) reikšmė buvo perteikiama konstrukcija lokatyvas + **en*, o nevidaus – konstrukcija datyvas + **prei*; šių konstrukcijų vardažodinių dėmenų formos buvo fonetiškai tapačios, plg.: naud. *prieg krikšt-ie*, ines. *Diew-ie-ie* ir ades. *Diew-ie-p*, naud. *prieg dūn-ai, an-ái*, ines. *an-ói(e)* ir ades. *t-ai-p žmon-ái-p*, naud. *úgn-i*, ines. *ugn-i-ie* ir ades. *vgn-i-p*, naud. *Wießpat-i, Wießpat-ie*, ines. *Wießpat-i-ię* ir ades. *Wießpat-i-p, Wießpat-ie-p*, naud. **sūnu*, ines. *dang-u-ie* ir ades. *žmog-u-p* ir kt.

Vidinė rekonstrukcija leidžia teigti, kad prieš formuojantis postpoziciniams lokatyvams baltų prokalbėje egzistavo tokia vienaskaitos datyvo ir lokatyvo formų galūnių sistema:

	(i)o kam.	(i)ā kam.	ē kam.	i kam.	(i)u kam.	C kam.
Dat.	*-ō, *-u; *-ei, *-i	*-āi	*-ēi	*-ei, *-i	*-ō, *-u	*-ei, *-i
Lok.	*-ei, *-i	*-āi	*-ēi	*-ei, *-i	*-ō, *-u	*-ei, *-i

Lyginant su daugiskaitos datyvu ir lokatyvu, kurie etimologiškai priklausė distribuciniams linksniams ir turėjo aiškius semantinius vaidmenis, vienaskaitos datyvą-lokatyvą reikia laikyti formaliuoju sinkretiniu linksniu. Sinkretiniai linksniai gali atsirasti iš distribucinių dėl fonologinių žodžio galo ir sisteminių pakitimų, taip pat dėl analogijos poveikio (plg. Comrie 1991, 46–47). Pavyzdžiui, lietuvių kalbos vienas-

kaitos vardininkas ir įnagininkas *rankà* yra sinkretiniai linksniai, turintys požymį [TIESIOGINIS]; į vieną formalųjį linksnį sinkretizuoti latvių kalbos distribuciniai linksniai – vienaskaitos akuzatyvas ir instrumentalis, taip pat daugiskaitos datyvas ir instrumentalis ir kt. Tačiau, kaip rodo baltų vienaskaitos datyvo ir lokatyvo formų galūnių rekonstrukcija, sinkretizmas buvo būdingas ir šių linksnių formų pirminei morfologinei struktūrai. Baltų pirminėms vienaskaitos datyvo-lokatyvo, kaip sinkretinio linksnio, formoms buvo būdingi tokie pagrindiniai vaidmenys: datyvu – [FINITYVAS], [POSESORIUS], [BENEFICIENTAS] ir kt., o lokatyvu – [VIETA], plg. daugiskaitos datyvo semantinius vaidmenis ir daugiskaitos lokatyvo semantinį vaidmenį. Kadangi daugiskaitos datyvas ir lokatyvas buvo pakankamai morfologiškai poliarizuoti, plg.: dat. **-mōs* ir lok. **-su*, tai jų semantinių vaidmenų sinkretizacija nebuvo įmanoma. Priešingai, vienaskaitos datyvo-lokatyvo semantinių vaidmenų sinkretizmas (dėl to plg. Luraghi 1991, 64) tam tikrose pozicijose buvo neišvengiamas. Pavyzdžiui, nesunkiai galima įsivaizduoti finityvo ir vietos sinkretizmą tokioje konstrukcijoje: **skelja (laikā) akmenin trābāi (pirtei ar pirti)*. Siekiant to išvengti, lokatyvo reikšme vartojama senoji lokatyvo forma buvo išplėsta postpozicija **-en*¹⁰. Todėl galima teigti, kad vienaskaitos inesyvas formavosi iš senojo lokatyvo + **en* kaip vienaskaitos datyvo ir lokatyvo poliarizacijos būtinybė. Kadangi daugiskaitos datyvas ir lokatyvas buvo pakankamai poliarizuoti, senasis lokatyvas su *-su*, kaip rodo Mažvydo, Vilento, Bretkūno ir kitų autorių tekstų duomenys, nebuvo pakeistas inovacija ir atliko inesyvo funkcijas.

Formuojantis vienaskaitos adesyvui iš konstrukcijos datyvas + **prei* ir inesyvui – iš lokatyvas + **en*, daugiskaitos adesyvo pagrindu pasirinktas ne daugiskaitos datyvas (kaip to reikalavo simetrijos principas), bet senasis lokatyvas su *-su*; jo pasirinkimą daugiskaitos adesyvo pagrindu lėmė fonetiškai sutampančių, arba sinkretinių, datyvo ir lokatyvo formų vartojimas vienaskaitos inesyvinėse ir adesyvinėse konstrukcijose.

Po to, kai dėl daugiskaitos iliatyvo įtakos *o* kamieno daugiskaitos lokatyvo **-ai* (ar **-ei-*) buvo pakeistas **-ō-*, lietuvių kalboje turėjo egzistuoti tokios inesyvo ir adesyvo formos:

	Vienaskaita	Daugiskaita
Ines.	<i>*tamén daiktén</i>	<i>*tōsu daiktōsu</i>
Ades.	<i>*tamip(r)ē daiktēp(r)ē</i>	<i>*tōsup(r)ē daiktōsup(r)ē</i>

¹⁰ Indoeuropeistikos literatūroje kai kurie autoriai, neišmanantys lietuvių kalbos istorinės gramatikos, kartais teigia, kad lietuvių kalbos vienaskaitos inesyvo formos *rankoj-e -e* esanti kilusi iš ide. deiktinės dalelės **e* ir lygintina su senovės slavų *kamen-e -e* (žr. Shields 1999, 28–29). Tokį aiškinimą, žinoma, reikia laikyti nekorektišku.

Jų egzistavimą patvirtina Mažvydo, Vileto ir Bretkūno tekstų duomenys, plg.: vns. ines. *tame darbe* Mž 107₁₇₋₁₈ ir dgs. ines. *Vifofu daiktofu* Mž 8₂₁; vns. ades. *yemimp* VEnch 43₂₀ ir dgs. ades. *anūfump*¹¹ VEnch 48₄ ir kt.

Baigiant postpozicinių vietininkų (inesyvo ir adesyvo) kilmės ir raidos apžvalgą galima padaryti šias išvadas: 1. Daugiskaitos inesyvo formos su *-sę (>-se, -si)* yra ne kas kita kaip senojo lokatyvo su *-su* perdirbiniai pagal vienaskaitos inesyvo su *-e (<-ę < *-en)* modelį, o daugiskaitos adesyvo forma su *-semp* – senesnės adesyvo formos su *-su(m)p* perdirbinys pagal inesyvo su **-sen >-sę (>-se, -si)* modelį; tai n a t ū r a l u s linksnių galūnių morfų suvienodinimo procesas, vykęs n e v i e n u metu visose tarmėse. 2. Senųjų raštų ir tarmių duomenys leidžia teigti, kad daugiskaitos inesyvas su *-sę (-se)* n ě r a susiformavęs iš daugiskaitos akuzatyvo + **en*, o adesyvas n ě r a pasidarytas iš naujojo inesyvo su **en + pi*. 3. Remiantis (*i*)ā ir ē kamienų vienaskaitos inesyvais su *-oje, -ėje* bei iliatyvais su *-on(a), -ėn(a)*, plg.: *ziamena anona* PK 82₆, *tonà karčemonà* Mrk ir kt., galima teigti, kad postpoziciniai lokatyvai, kaip linksniai, susiformavo dar iki **āi, *ān* resp. **ēi, *ēn* trumpėjimo; priešingu atveju šiandien turėtume **rankaje, *anan(a) žemen(a)* ir t. t.

ON THE ORIGIN AND EVOLUTION OF INESSIVE AND ADESSIVE FORMS

Summary

On the basis of the data collected from Lithuanian old manuscripts and the method of internal reconstruction the article presents a new interpretation of the origin and evolution of inessive and adessive forms:

1. The adessive singular developed not from the syntactic construction *locative + pi*, as was maintained earlier, but from the syntactic construction *SV* (stative verb) + *dative + *prei* which was a positional variant of the adessive construction *SV + *prei + dative* and met all the requirements of symmetry, cf. the allative constructions *DV* (dynamic verb) + **prei + genitive* and *DV + genitive + *prei*.

2. The inessive singular derived from *locative + *en* as a necessity to polarize the dative singular and the locative singular. As the dative plural and the locative plural were sufficiently polarized (cf. dat. **mōs (>-mus)* and loc. *-su*), the old locative in *-su* was not replaced by any innovation, which is evident from the textual data of Mažvydas, Vileto, Bretkūnas and other authors.

3. With the formation of the adessive singular from the construction *dative + *prei* and the inessive singular from *locative + *en*, the basis chosen for the adessive plural was not the dative plural (as is required by the principle of symmetry), but the old locative in *-su*; its choice was caused by the use of phonetically coincident dative and locative forms in inessive singular and adessive singular constructions.

4. The inessive plural forms in *-sę (>-se, -si)* are but transforms of the old locative in *-su* on the model of the inessive singular in *-ę < *-en*, whereas the adessive plural form in *-semp* is a transform of an older adessive form in *-su(m)p* on the **-sen >sę* model. It is a natural process of the morphemic levelling of inflections which took place in all the dialects at different times. The data drawn from the old manuscripts and the dialect sources attest to the following: 1) the inessive plural in *-sę (>-se, -si)* and the adessive plural in *-semp* are innovations; 2) the inessive plural in *-sę (>-se, -si)* did not develop from *accusative plural + *en*, and the adessive plural was not formed from the new inessive in **en + pi*.

¹¹ Dėl *-m-* įterpimo vienaskaitos ir daugiskaitos adesyvo formose žr. Rosinas 1995, 64.

LITERATŪRA

- Beekes R. S. P., 1995, Comparative Indo-European linguistics. An introduction, Amsterdam etc.
- Comrie B., 1991, Form and function in identifying cases, – Paradigms. The economy of inflection, ed. F. Plank, Berlin etc., 41–55.
- Endzelin J., 1922, Lettische Grammatik, Riga.
- Endzelīns J., 1948, Baltu valodu skaņas un formas, Rīga.
- Endzelīns J., 1951, Latviešu valodas gramatika, Rīga.
- Erhart A., 1993, Die indogermanische Nominalflexion und ihre Genese, Innsbruck.
- Girdenis A., V. Žulys (rec.), 1972, J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, – Blt VIII (2) 193–202.
- Kazlauskas J., 1957, Lietuvių kalbos daiktavardžių priebalsinio linksniaavimo tipo nykimas, – Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai. Straipsnių rinkinys, Vilnius, 5–20.
- Kazlauskas 1961 – И. Казлаускас, Сокращение употребления имен существительных с основой на *-i* в литовском языке, – Вопросы славянского языкознания, V, 71–107.
- Kazlauskas J., 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius.
- Klein D., 1653, Grammatica Litvanica, – Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957, 67–392.
- Laigonaite A., 1957, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, – Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 21–39.
- Luraghi S., 1991, Form and meaning in paradigms, – Paradigms. The economy of inflection, ed. F. Plank, Berlin etc., 57–74.
- Mažiulis V., 1970, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius.
- Nieminen E., 1922, Der urindogermanische Ausgang *-āi* des Nominativ-Akkusativ Pluralis des Neutrums im Baltischen, Helsinki.
- Odri 1988 – Ж. Одри, Индоевропейский язык, – Новое в зарубежной лингвистике, вып. XXI, Москва, 24–121.
- Palionis J., 1967, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius.
- Rosinas A., 1995, Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida, Vilnius.
- Shields K., 1999, Sanskrit dative singular *-āya* and its Indo-European connections, – Historische Sprachforschung, CXII 1, 26–31.
- Skardžius P., 1999, Rinkiniai raštai, V, Vilnius.
- Stang Ch. S., 1966, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo etc.
- Szemerényi O., 1985, Strukturelle Probleme der indogermanischen Flexion. Prinzipien und Modellfälle, – Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte. Akten der VII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Berlin, 20.–25. Februar 1983, Wiesbaden, 515–533.
- Šildz 1988 – К. Шилдз, Некоторые замечания о раннеиндоевропейской именной флексии, – Новое в зарубежной лингвистике, вып. XXI, 224–250.
- Širokov 1988 – О. С. Широков, Реконструкция праязыковых изоглосс общеиндоевропейского диалектного континуума, – Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистических реконструкций, Москва, 43–67.
- Ulvydas K., 1957, Vienaskaitos naudininko prieveiksmėjimas ir prieveiksmiai su formantais *-(i)ui*, *-i* lietuvių kalboje, – Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai. Straipsnių rinkinys, Vilnius, 115–169.
- Urbas D., 1998, Martyno Mažvydo raštų žodynas, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.
- Zinkevičius 1968 – З. Зинкявичюс, О формах локатива в литовских диалектах, – Lingua Posnaniensis, XII/XIII, 71–76.
- Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1982, Lietuvių kalbos postpoziciniai vietininkai, – Blt XVIII (1) 21–38.

SUTRUMPINIMAI

- AK Katechizmas aba pamôkimas, wienam kvriamgi krikszonivy reykiamas... Wilnivy..., 1605.
- DK Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas, Vilnius, 1995.
- DP Postilla Catholicka... Per Kunigą Mikaloiv Davkszą... Wilniui, 1599.
- Mž Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, spaudai parengė Dr. Jurgis Gerulis, Kaunas, 1922.
- PK 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas, 2 leidimas (fotografuotinis), Kaunas, 1939.
- PKP Prūsų kalbos paminklai, II, parengė V. Mažiulis, Vilnius, 1981.
- PS Šyrwids Punktai sakimu (Punkty kazań), I, 1629; II, 1644, Hrsg. Fr. Specht, Göttingen, 1929.
- SG S. M. Slavočinskis, Giesmės tikėjimui katalickam priderančios, 1646, parengė J. Lebedys (fotografuotinis leidimas), Vilnius, 1958.
- VEncH Enchiridion. Catechismas mafžas ... pergulditas / per Baltramieju Willentha... Karalauczui... 1579.
- VlnE Euangelias bei Epistolas... per Baltramieju Willenta... Karalauczui... 1579.